

**ТВОРЧИСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
В КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

**LESYA UKRAINKA'S
CREATIVE WORK IN THE CONTEXT
OF NATIONAL LITERATURE**

**„УКРАЇНСЬКА ПЛЕЯДА – НАЙКРАЩА,
НАЙТАЛАНОВИТІША
ДИТИНА СТАРОЇ (КИЇВСЬКОЇ) ГРОМАДИ”**

Літературно-мистецький гурток „Плеяда”, який діяв у Києві з 1889-го до другої половини 1890-х років, – унікальне явище української культури другої половини ХІХ ст., своєрідний нащадок, якісно новий етап стосовно „Громад”, драгомановських гуртків, які перед тим і одночасно з ним діяли в Україні. Він був однією з небагатьох спроб творчої організації в українському літературному процесі тієї доби, мав широку й оригінальну програму дій у найрізноманітніших галузях.

Ключові слова: „Плеяда”, „Стара Громада”, всесвітньо відомі літературні твори, Братство тарасівців, літературні конкурси, видавнича діяльність.

***ВІД СУТІНКІВ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ
ДО ДУХОВНИХ НЕБЕС***

Плеядівець Гнат Житецький у своєму дослідженні про „Стару (київську) громаду” [55, 20] наголошував на тому, що зароджувалась, а пізніше відновлювалась „Громада” за нелегких обставин заборон, переслідувань, зневажень усього українського на теренах Російської імперії, назвавши ті почасті й трагічні обставини українського буття *сутінками українського руху* [55, 39]. У тих важких, передгрозових сутінках народилося немало звияжного для України та її нації. Від трьох київських недільних шкіл, похорону й перепоховання Шевченка, опіки над його могилою у Каневі, „Словарної комісії”, створення предтечі

Української академії наук – Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (а відділ, до речі, давав можливість громадівцям легально зреалізувати свої наукові плани) та Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, одноденного (2 березня 1874 року) перепису населення й будинків у Києві та Всеросійського археологічного з'їзду (14 серпня – 3 вересня 1874 року), який зібрав до Києва кращих учених Європи, до створення низки періодичних видань, „Словаря української мови” за редакцією Бориса Грінченка й одного з найуспішніших проектів *громадян* – літературно-мистецького гурту „Плеяда” – все це тільки пунктирно накреслені віхи діянь „Старої громади”.

Зібрання „Громади”, за свідченням Володимира Антоновича, мало на меті вивчення краю (тобто України) з етнографічного, юридичного та географічного поглядів. Вагомим рядком програми роботи в „Громаді” було й видання підручників для народу. На зібраннях їх розглядали, читали, поправляли рукописи, готували до публікації. Було видано, зокрема, таблиці для початкового навчання, популярну арифметику та фізику, географію, байки Глібова. *Громадяни* постійно робили спроби добиватися дозволу на викладання в загальноосвітніх школах українською мовою, готували нові підручники й посібники. Мали намір видати повне зібрання українських пісень, укласти українсько-російський словник і ще багато іншого.

Олександр Русов свідчив про те, що «„Стара громада” справді була правильно організованою партією, з певною програмою, душ сімдесят, а з молоддю, яку допускали на її зібрання, – то й до двохсот. <...> „Громада” усвідомлювала себе таємним гуртком змовників» [55, 45]. Як і належить конспіраторам, час від часу, наприклад, Михайло Старицький писав до подружжя Косачів лист-секретку з проханням прибути на гостину й *грудочку каші*. Взагалі ті традиційні українські каші були для громадівців дуже важливими. Особливо, коли мали змогу зібратися десь на дачі – у Святошині, Китаєві, на хуторі Кинь Грусть, у Борисполі, Броварях, Колодяжному чи у лісі або на березі Дніпра. Софія Русова з особливим трепетом згадувала

ті дорогоцінні хвилини спілкування: «Любили українці ці „каші” на Дніпрі, там можна було вільно балакати, не боячися шпигів, що вже дуже нахабно починали стежити і за лівим крилом громади, і за тими домами, де збиралися наші суботами, дарма що ці суботи не мали жадного політичного значення. Тут провадилася велика культурна праця, складався словник, отой великий, якого, на жаль, не всім складачам довелося допровадити до кінця. Якби котрий із тих складачів написав історію цього словника, це була б цікава сторінка з історії українського руху. Скільки разів ця наукова праця мусила припинятися, бо часто не було змоги зібратися 4–5-ом душам, матеріяли для словника переносились із помешкання, „ховались” від поліції. Як часто приходилося чути: „Бога ради, заберіть від мене цей словник, бо в мене напевне буде трус”. І треба було великої мужности, щоб узяти словник до себе. Ділили його між собою за літерами.

Скільки глузувань сипалося з боку радикальної молоді на старих громадян: „Одне знають ці українофіли – над словарем сидіти”. Але скільки українських діячів виховалось на цих „словарних” зібраннях, бо, окрім самої роботи над словником, там за товариською вечерею, за чаркою обмірковувались також усі пекучі події, питання тогочасної української тяжкої дійсности, обмірковувались нові українські видання, вишукувались способи, як переборювати все нові перешкоди для розвитку української культури, як піднести українську культуру, яким шляхом іти в цих змаганнях.

Одним з таких шляхів був Під[енно]-західн[ий] Відділ Георг[афічного] Тов[арист]ва» [55, 179].

Автор чергового підготовленого в „Громаді” рукопису скликав своїх товаришів і пропонував їм прочитати, оцінити, поправити його. А вже коли мали видавати книгу, то збиралися в складчину, віддавали ті кошти авторові або упоряднику, який брав на себе клопоти з виданням. Так вони гуртом узгоджували проекти майбутніх фольклорних та етнографічних експедицій, видавничі плани, *словарювали* (специфічно громадівський термін

для відповідного виду робіт). А поруч бігали, гралися, прислухалися їхні діти – те перше покоління української інтелігенції, яке, за свідченням яскравої представниці покоління дітей громадців Людмили Старицької, спеціально виховували свідомими українцями.

У рідних домівках їм давали читати й „дорослі” книжки – „Труди” Чубинського й античні міфи, „Сербські народні думи та пісні”, переспівані українською Михайлом Старицьким, книжечки про природу Михайла Комарова. Часто батьки на їхніх очах починали перекладати світову класику, – і тоді вони ставали першими читачами українського варіанту казок Андерсена. А починала впорядковувати альбом національних орнаментів Ольга Косач (Олена Пчілка) – її діти вбирали в себе ту дивовижну красу. Коли ж приходив гімназійний або студентський вік, то дітей як рівних собі долучали до поважної роботи.

І щоб було якось цікавіше, затишніше й охотніше спілкуватися й співпрацювати, то пекли пиріг, на столі парувал гарячий чай, починалися співи, танці, літературні конкурси. Микола Лисенко представляв товариству щось новеньке зі свого музичного доробку. Так чи приблизно так на одному із тих спільних чаювань у одній із затишних господ старогромадівців і зародився колись гурток „Плеяда”, який об’єднав старше й молодше покоління українських митців, ставши репрезентантом молодшої української літератури, її дерзновенних намагань представити світові свою самобутність і європейськість.

ДО ІСТОРІЇ НАЗВИ ГУРТКА ТА ХРОНОЛОГІЇ ПОДІЙ

У другій половині 80-х років XIX століття у Києві почала збиратись творча молодь, прагнучи зробити щось добре для рідного народу, його культури, його майбутнього. Суть її прагнень була закладена вже в самій назві гуртка – „Плеяда”, бо ж запозичили вони цю назву не стільки від галактичного сузір’я, скільки від такої ж назви поетичної школи у Франції епохи Відродження (існувала у другій половині XVI ст.), учасники якої

боролися за утвердження в літературі рідної мови, відстоювали суспільну місію поезії, надавали важливого значення патріотичній тематиці, закликали поетів звертатись до національної історії. Літературним маніфестом тієї „Плеяди” був трактат Ж. Дю Белле „За хист і прославлення французької мови” (1549 р.). Учасники „Плеяди” запроваджували у французькій літературі такі жанри, як сонет, елегія, еклога, комедія, трагедія.

Період існування київської „Плеяди” – один з важливих етапів українського відродження – був позначений багатьма суттєвими зрушеннями, які по суті своїй багато в чому перегукувались із завданнями, що їх ставила перед собою та давня французька „Плеяда”. Київська „Плеяда” стала однією з перших спроб творчої організації в українському літературному процесі тієї доби. В листах Лесі Українки, у спогадах її товаришів по „Плеяді”, у документах фігурують різні назви цього гуртка – „Плеяда молодих українських літераторів”, „Література”, „Літературна громадка” (до речі, саме останню назву використано у вітальному адресі М. Лисенкові 1893 року, який зберігається в його київському музеї, та в листі до Олександра Барвінського від 13 (1) березня 1894 року з приводу роботи київської філії редакції журналу „Дзвінок”). Називали той гурт і „Маленька література” – тим самим виділяючи себе, молодь, поруч зі старшими, знаними письменниками Михайлом Старицьким, Оленою Пчілкою, Олександром Кониським („Велика література”). А ще звали „Уліта” – „улітами” в листуванні Лесі Українки були названі літературні задуми, ті твори, що довго зріють і пишуться занадто повільно.

Мабуть, найактивніше гурток діяв з 1889 по 1893 роки включно. Про зародження плеядівських справ Леся Українка говорить уже в листі до брата Михайла від початку жовтня 1888 року з с. Колодяжного на Волині. А 8 липня 1889-го вже повідомляє матері з Одеси про підготовку плеядного збірника та вміщення в ньому вірша „Співець”.

Працюють плеядівці і 1895-го, і навіть 1897 року. Але тоді Леся Українка вже знаходиться на якісно новому етапі – і в листі

до Михайла Павлика з Софії від 23 (11) січня 1895 року, надсилаючи свій публіцистичний „Лист до товаришів”, пояснює: «Звернутий він до тих молодих людей, що приймали участь в ювілеї (себто радикалів укр[аїнських], чи, як їх звать, драгоманівців). Я просила б Вас переслати його до А. Г. [Миколи Ковалевського – А. Д.], а він щоб пустив його в Києві між тими товаришами, яких він стрівав у мене, надто під кінець мого пробування там. Тільки не так званій „Літературній громадці”, там занадто різношерстий народ, і мене з ними більш спогади зв’язують» [34, X, 275].

Востаннє говориться про „Плеяду” в листі до матері від 22 листопада 1897 року з Ялти: „Літературна громадка” річ добра, та я скажу, як Летіція Бонапарте про імператорство свого сина: „*Pourvu que ça dure*”*, проте бажаю щастя і енергії» [34, X, 400]. Це може означати, що гурток „Плеяда” Леся Українка вже „переросла” і спостерігає за його діяльністю дещо відсторонено, хоча й приязно.

В останні роки життя мріятиме написати спогади про „Плеяду”, зокрема про Миколу Лисенка в ній: «От спогади про Миколу Віталійовича хотілось би мені написати (яко членові колишньої „Плеяди”, що багато йому завдячила), але тепер ще не могу, таки просто не маю сили...» [34, XII, 429].

На жаль, тих спогадів вона вже не встигне створити.

ПРОГРАМА РОБОТИ ГУРТКА І ВТІЛЕННЯ ЗАДУМІВ

Спочатку свідчення Галини Лисенко: „Ми, Лисенчата, були тоді ще надто молоді і тому не брали участі в цих літературних вечорах, але кімната, де збирався гурток, мала четверо дверей, і ми повністю їх використовували для спостережень над тим, що тут робилось...” [50, 282].

Перший (і чи не найвагомійший) із проєктів „Плеяди” викладе у своєму листі до брата Михайла від 8–10 грудня (26–28 лис-

---

* *Pourvu que ça dure* (*фр.*) – аби так тривало.

топада) 1889 р. з Колодяжного юна Лариса Косач, завідчивши більш як 150 творів світової класики, що їх треба б перекласти для українського читача. „Плеяда” почне втілювати цей проект, назвавши його „Бібліотека світової літератури”.

Володимир Самійленко пізніше згадуватиме: „Тут читали автори свої нові твори й переклади, тут вони обговорювалися, складалися проекти нових літературних робіт. Тут же Лисенко знайомив нас зі своїми новими композиціями” [48, 405]. Далі розповідає Оксана Старицька (Стешенко): «Якось нам запропонував хтось з старших, не то мій батько, не то Олена Пчілка, щоб ми писали на конкурс. До цієї нової забавки всі поставилися дуже серйозно: обрали „жюрі”, призначили термін і т. ін. „Жюрі” давало тему, себто одно слово, і на нього пропонувалося писати твір якого завгодно літературного жанру; термін напису і подачі до „жюрі” був 2-3 години за вечір. Таких конкурсів відбулося чимало. Лесине премійоване оповідання на тему „Пізно” було значно пізніше (1928 р.) надруковано. Одержала Леся премію і за тему „Слово”, але доля цього оповідання мені не відома» [50, 324]. Оксану Стешенко доповнює сестра Людмила: «Збиралися ми по черзі в кількох родин; коли збирання припадало на господу М. В. Лисенка, то М[икола] В[італійович] завжди був нашим дорогим гостем, а з ним була нашим гостем і музика. Літературне коло складалося з людей музичних, не кажучи про старих, згадаю, що сама Леся дуже любила й глибоко відчувала і розуміла музику; вона грала й сама, і хоч ліва рука заважала техніці гри, але в її грі було почуття. В. Самійленко чудово грав на бандурі і часами приносив її на зібрання. Та й всі інші – хто грав, хто співав – взагалі мали не повстані вуха.

Збирався наш гурток і не тільки для праці, а й просто побачитись, побалакати, побавитись; тільки ж і розваги наші мали літературний характер. Улюбленою забавою був „конкурс”. Давалося одне слово, наприклад, „навіщо”, „нема”, „понеділок”, і всі присутні повинні були написати на сю тему оповідання, п’єску або вірш. Давався визначений час.

То ж підіймалася хапанина! Кожен притулявся, де міг, з олівцем, з пером, з кавалком паперу. В хаті ставало тихо, як в усі, чутно було тільки, як дихали „автори”. Подавалися речі без підписів, журі вичитувало їх вголос і присуджувало першу премію кращому творові. В нашій забаві приймали участь і старші: і Ольга Петрівна, і батько мій, мусили приймати в ній участь всі присутні, ті, які до оригінальної літературної творчості жодного нахилу не мали. Тим веселіш бували читання творів сих несподіваних літераторів. Багато з сих жартом написаних творів пішло до друку. Пам'ятаю особливо два гарнісіньких оповідання на тему „Понеділок” Михайла Косача і М. А. Славінського. Леся за одно з своїх оповідань, написаних на такому ж конкурсі, одержала потім премію в Літературно-артистичному товаристві [мається на увазі оповідання „Голосні струни” – *А. Д.*]. Були ще інші забавки літературного характеру, наприклад: один з присутніх починав оповідання, і в самому цікавому місці переривав його, і кидав хустку своєму сусідові – той мусив провадити далі і, довівши своє оповідання до самого несподіваного моменту, знову переривав його, кидаючи хустку третьому, залишаючи його виплутуватись з сеї плутанини, і т. д.» [50, 401–402].

Отже, збирались вони в домівках Миколи Лисенка або Михайла Старицького, Косачів чи Сікорських, колись, можливо, у Кониських та Ковалевських... На тих засіданнях гуртка склад учасників майже ніколи не був постійним, але було якесь сталие ядро (серед них – Леся Українка, Михайло Косач, Людмила Старицька), навколо яких вже й гуртувались ті, хто приходив „на вогник”. Часто в зібраннях брали участь і старші – Микола Лисенко, Михайло Старицький, Олена Пчілка, Михайло Коцюбинський та інші. А часом вони просто надавали для засідань свою хату. Могли, як, наприклад, Микола Ковалевський, спостерігати за молоддю, працюючі над чимось своїм у сусідній кімнаті. Але завжди дружно відгукувались на всі потреби юних своїх послідовників, підтримували їхні ініціативи.

Вони мріють видати альманах „Плеяди” і починають його впорядковувати. Немало своїх робіт надсилають на Галичину,

---

щоб опублікувати їх у тамтешніх журналах „Зоря” і „Правда”, „Народ” і „Дзвінок”, – скільки ж по їхніх сторінках розсіяно плеядних зерен!.. І сьогодні у фонді Івана Франка Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, одного з галицьких батьків „Плеяди”, ми знаходимо роботи того періоду Одарки Романової та Агатангела Кримського, Івана Стешенка і Мусія Кононенка, Лесі Українки та Володимира Самійленка... Вирішили видати серію брошур для народу з історії України і вже розібрали собі теми до душі, починаючи опрацьовувати матеріал.

А 25 грудня 1893 року Леся Українка напише до Михайла Коцюбинського: «Ми одважилися прийняти на себе редагування українських творів, галицькі, як і перш, будуть у Львові редагуватись. Ми складаємо громадку старших і молодших письменників українських і маємо на меті підтримувати розвиток української літератури красної. Одним з розділів нашої діяльності і буде редагування „Дзвінка”. Отож тепера ми вже від себе запрошуємо до помочі тих людей, що досі так щиро помагали „Дзвінкові” своєю працею» [34, X, 192].

Ідеться про перший в Україні дитячий журнал „Дзвінок” (видавався на Галичині). Київська молодь вирішила активно допомагати його львівській редакції з виданням журналу, утворивши навіть київську філію й зробивши ряд важливих заходів, але з вини львів’ян, на жаль, ця ініціатива не була реалізована. Проект київського (і *всеукраїнського* у повному значенні того слова) „Дзвінка” не здійснився.

У листах Лесі Українки кінця 80-х – початку 90-х років XIX століття постійно зустрічаємо згадки про роботу її товаришів у гуртку під назвою „Плеяда”. Особливо вагоме місце займає ця тема у листуванні з братом Михайлом, з матір’ю. І цілий літопис „Плеяди” в її листах до дядька – професора Михайла Драгоманова. Вона розповідає про свою роботу над перекладами з французької „Сіроми” Віктора Гюґо, хвилюється, коли її підводить співавтор перекладів з німецької „Книги пісень” Генріха Гейне Максим Славинський, повідомляє про створення власних

оригінальних поем „Роберт Брюс...” і „Давня казка” та обговорення їх товаришами на зібраннях „Плеяди”: «„Плеяда” тепер сильно воспрянула духом і числом, збирається досить правильно, кожний раз є що читати...» [34, X, 185].

У листах того періоду ще зовсім молода Леся Українка вже постає поруч з тим же Михайлом Драгомановим гідним співрозмовником. Дає тверезі й досить суворі оцінки, коли бачить необхідність докорінних змін у роботі гуртка і з радістю готова прийняти основну вагу новотворень на свої тендітні дівочі плечі: „Я буду прикладати всеї сили і снаги, щоб добитися того ладу і толку в товаристві, який би я хотіла там бачити. Запевне, що сії сили багато пропаде марне, але що ж тут зробиш?” [34, X, 202].

Леся Українка, а з нею і весь гурток „Плеяда”, протестували проти „доморощеної премудрості”, поступово і впевнено виходячи на широкі світові горизонти. Від звичайної літературної гри, творчих змагань, диспутів, перекладання всесвітньо відомих літературних творів плеядівці йшли до розлогих видавничих планів, глибоко оригінальних і талановитих творів. А якщо зрештою ставали спеціалістами у зовсім інших, часто далеких від літератури, галузях (як фізик і математик Михайло Косач, лікарі Ольга Косач, Данило Заболотний, Олександр Черняхівський та Феофан Пашкевич), то на все життя, завдяки урокам „Плеяди”, залишились людьми великого інтелектуального потенціалу, високої духовної енергії.

Немало літературних здобутків плеядівців стало важливими пам'ятками видавничої діяльності у літературному процесі ще підневільної, імперської доби, серед тих раритетів – підручник „Стародавньої історії східних народів”, який 19-річна Леся Українка написала для сестрички Ольги, „Книга пісень Генріха Гейне” у співавторстві з Максимом Славинським (львівське видання 1892 року), перша поетична збірка Лесі Українки „На крилах пісень” (побачила світ у Львові 1893 року), поема „Роберт Брюс...”, видана М. Павликом в Коломиї 1894 року. А поруч – „Сліпці” Метерлінка в перекладі Євгена Тимченка,

---

„Гартюф” Мольєра в інтерпретації Володимира Самійленка, „Подорож на Гарці” Гейне в перекладі Олександра Черняхівського, збірка Володимира Самійленка „Україні”, праця Івана Стешенка про „Енеїду” Котляревського... Декламатор „Розвага” та впорядкована І. Франком антологія „Акорди” – ошатні видання, які рясніють творами учасників гуртка. А скільки рукописів збережено, зокрема у фондах київських музеїв Лесі Українки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького!.. Рука й душа Олександри Судовщикової, Лесі, Лілі й Михайла Косачів, Людмили й Оксани Старицьких, Івана Стешенка, Олександра Черняхівського...

Не завжди задумане молодими членами гуртка вдавалося здійснити, інколи їхня юнацька самостійність і безоглядна прямолінійність доводили до прикрощів, як, наприклад, тоді, коли Максим Славинський був розпорядником на студентській вечірці 1893 року і його побили якісь бешкетники з так званої золотої молоді. Всі друзі з „Плеяди” щиро тоді переживали й бажали пошвидше позбутись синців і прикрих вражень.

Або коли гуртківці вирішили конспіративно урядити Шевченківські роковини, для чого зняли одноповерховий будинок на Євбазі, забутий і запущений. „[...] Заплатимо 20 крб. за місяць, зате ж повна конспірація – ні сусідів, ні цікавих служниць, самі собі погосподарюємо”, – сказав тоді Гнат Житецький. І прибрали вони те помешкання, привезли меблі й посуд, затулили вікна газетами, накрили „галявину”, на кожне вікно поставили по дві свічки, від чого досі забутий будинок засяяв ілюмінацією. І о 8-й годині вечора порозсідалися, аби слухати перший реферат. У цей момент з двох боків розчинилися двері, і до кімнати увійшли жандарми [52, 138]. Отак згадуватиме той трагікомічний випадок у житті київського студентства свідок цих подій Людмила Старицька.

Це пізніше вони гідно й уже *по-дорослому* готуватимуть і активно втілюватимуть святкування 100-річчя нової української літератури (1898 р.), відкриття пам’ятника І. Котляревському в Полтаві (1903 р.), працюватимуть у Літературно-артистичному

товаристві, київській, одеській, чернігівській „Просвітах”, в „Українському клубі” та „Родині”. Тоді все буде більш зважено й не менш талановито.

ПЕРСОНАЛІЯ „ПЛЕЯДИ”

Варто було б окреслити коло учасників тих зібрань і важливих для України творчих проєктів. Цієї проблеми мені вже доводилося торкатися у доповідях «Діяльність студентів Київського університету Святого Володимира у гуртку „Плеяда”» (виголошена на науковій конференції, присвяченій 200-м роковинам від дня народження Михайла Максимовича, яка відбулася у Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка 12 жовтня 2004 року) та «Нові імена української „Плеяди”» (виголошена на науковому семінарі у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки у червні 2006 року).

Отже, як вже зазначалося вище, вони здебільшого були дітьми громадівців. І не тільки тому, що батьки Людмили й Оксани Старицьких [1; 11; 13; 50; 52; 53; 59, 23–70, 91–109], Гната Житецького [55], Олександра Тулуба [58, 166–176], Лариси [2; 13; 31, 32, 33, 42; 43; 54], Михайла [25; 56] і Ольги [30] Косачів [6; 9], Ірини Антонович, Маргарити та Галини Комарових [16; 18], Ганни (Галі) Ковалевської, Марії та Любові-Катерини Вовк-Карачевських були активними громадівцями. І зовсім не тому, що окремі з них згодом стануть подружніми парами. Мабуть, набагато важливішим було те, що Леся Українка відчувала себе й називала *духовною дочкою* Михайла Драгоманова, а Максим Славинський [3; 10; 12; 37; 49] вважав Олену Пчілку [9] *свою хрещеною матір'ю в літературі*, і вже як історик та політичний діяч власний *духовний родовід* вів од свого улюбленого вчителя-вченого Володимира Антоновича [49].

Закорінені в „Громаду”, в українську культуру та її громадсько-політичний і культурний поступ, плеядівці рясними, могутніми гронами піднімалися до сонця. Поруч із Миколою

Лисенком, Михайлом Старицьким, подружжям Косачів зростають, виховуються, вчаться, працюють Олександра Судовщикова-Косач [38], Володимир Самійленко [48; 52], Віталій Боровик [36], Одарка Романова, Євген Тимченко, Андрій, Григорій, Василь, Олександр і Олексій Сікорські [7], Наталка, Петро і Микола Вишинські [7], Марія й Олена Биковські, Кость Липський, Кость Арабажин [24; 25], Сергій Шелухин [17, 42–47] і Сергій Френкель [26], Іван Стешенко [58, 198–231] і Олександр Лотоцький, Аркадій Верзилов і Микола Спілліотті, Феофан Пашкевич, Орест Остроградський [53], Олександр Черняхівський [57; 58, 167–184], Анатолій Луначарський [5; 7], Неон Галімський (чи Голімський? – джерела дають два варіанти написання цього прізвища) [34, X, 37], Євген Гроздов [7], Валерія О'Коннор, Катерина Ліндфорс, Данило Заболотний [27; 39], Аполлінарій Маршинський, Василь Завілейський, Мусій Кононенко [28], Микола Лосятинський [15, 58–69], Михайло Грушевський [8]. Постійно в орбіті „Плеяди” [5; 8] Ольга О'Коннор, Ольга Липська, Михайло Комаров, Микола Ковалевський, Софія та Марія Старицькі, Євген та Сергій Дегени, Олександр Кониський, Іван Франко, Павлик, Драгоманов. А ще невідомі нам А. Т. (тільки дві перші літери імені та прізвища залишив нам у підписі під вітальним адресом Лисенкові один з плеядівців) [8], С. Кибриновський [8] та Ів. Стрилієвський [8].

ШКОЛА БЕЗ ПЕДАГОГІВ, ШКОЛА ВИХОВАННЯ ТАЛАНТІВ

Надзвичайно цікаво й те, що до „Плеяди”, як веселі весняні потічки до більшої ріки, стікалися інші, дружні їй гурти, в яких перше або й одночасно з тим працювали плеядівці. Згадаймо тут „Читанку” або „Хрестоматійне товариство” та „Хрестоматію”, „Драматичне товариство”, „Культурно-просвітницький гурток”, згадані Володимиром Самійленком та Людмилою Старицькою у їхніх спогадах [48; 53], „Молочну путь” Галі Ковалевської, так звані словникові групи, гурток Маргарити Комарової та інші.

Згадаймо й те, як плеядівці делегували декого зі своїх членів (Віталій Боровик, Мусій Кононенко, Володимир Самійленко, Євген Тимченко, Олександр Черняхівський, Сергій Шелухин) до „Братства Тарасівців” [4; 31], стали творцями групи „Українська соціальна демократія” (Леся Українка, Оксана та Іван Стешенки, Олександр Тулуб) [12; 13], низки „Просвіт” по усій Україні [33]. Деяких, найактивніших, найперспективніших плеядівців (Іван Стешенко, Євген Тимченко та інші) згодом як рівних прийняли до своїх лав старогромадівці. Це був постійний процес взаємозбагачення. І зовсім неважливо, мабуть, було, під символічним прапором „Плеяди”, „Старої громади”, Літературно-артистичного товариства, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка чи якоїсь із „Просвіт” творилися добрі справи в ім’я України [29; 33; 35; 39; 40; 45; 46; 50; 53]. Юна Лариса Косач, засвідчуючи в листі до брата Михайла вищезгаданий проект перекладів кращих творів світової класики, починала свій лист з епіграфа: „Ще не вмерла Україна!” [19], тим самим засвідчивши, що уся подальша викладена в листі програма дій відбувається під певним патронатом „Старої громади” і безпосередньо автора національного славня й семитомника його „Трудів”, на яких усі вони, плеядівці, зростали і виховувалися, Павла Чубинського [55; 58, 47–60], вона ґрунтована на духовних заповітах Чубинського, інших отців нації, „Плеяди”.

Люди́ла Старицька-Черняхівська у спогадах про Володи́мира Самійленка зауважує: «Ці „дерзання” (зваги) молоді цілком поділяла та група старших громадян, що бувала постійно на наших зібраннях: О. Я. Кониський, М. П. Старицький, О. П. Косач, М. В. Лисенко, В. Б. Антонович, Т. [Р.] Рильський, К. П. Михальчук, М. [В.] Ковалевський та ін. Утворювалася свого роду дифузія» [52, 141].

Отці „Плеяди” вмiли ненав’язливо, щоденною своєю працею, всім своїм життям подати гідний приклад. Але саме у ці роки Михайло Старицький витрачає всі свої сили, здоров’я, кошти на становлення нового українського театру, на інші важливі суспільні потреби. Через десять літ (1898 р.) у заповіті

він напише: „Всі мої маєтності полягають лише в моїх літературних творах”.

А чи не був для плеядівців гідним прикладу київський вчитель Микола Ковалевський, який більшість коштів, що заробляв сам і які вдавалось зібрати серед прихильників ідей Драгоманова, віддавав на громадські потреби, фінансуючи, зокрема, закордонні видання українців, політичну діяльність Драгоманова і галицької Радикальної партії. Він постав перед плеядівцями старим і хворим дідом, пройшовши великі життєві випробування, а було йому на той час лише 45 років. Леся Українка напише про нього хвилюючі, яскраві спогади, переживши 1897 року з його смертю сильне потрясіння, яке вклало її, безсилу, в ялтинському парку на лаву від запаморочення (що, до речі, було вперше в її житті і, можливо, востаннє). Згадуватимуть про Ковалевського добрим словом Людмила Старицька-Черняхівська та Йосип Мошинський. У своїй книзі „На путях к первому съезду РСДРП” він свідчитиме: „Во время ссылки Ковалевский схватил мучительную невралгию и вот, – вижу его, как сейчас, – этот больной старик идет на свои уроки по гористым улицам Киева, в слякоть и метель, закутавшись в свой плед (шубы у него не было) и не позволяя себе истратить лишний двугривенный на извозчика. Так как все-таки личных средств Ковалевского не хватало, разумеется, на постоянно требовавшую помощь на издания Драгоманова и возникшего в 1890-м году детища Драгоманова – галицкой радикальной партии, то Николай Васильевич несколько раз в году (по большей части зимой – на Рождество и на Масленицу) предпринимал поездки в Одессу, Харьков и др. города, где у него сохранились старые связи для собирания денег, и, конечно, эти поездки он совершал, иногда корчась от невралгических болей в вагоне...” [41].

Прикладом для молоді була й самовіддана, клопітка, власне літературна творчість старшого покоління. З листування Лесі Українки нам відомо, наскільки філігранно відпрацьовувались тексти оригінальних творів та перекладів, як самими авторами,

так і в товаристві, коли доброзичливі поради, вивірення кожного слова, поняття, фрази були обов'язковими. Глибоко вивчаючи мову оригіналу, з якого перекладала, Леся Українка шукала найкращих, найможливіших відповідників українською. Вже майже готові тексти довго ще перевірялись за іншими джерелами – перекладами на російську, польську... Знову обговорювали, продумували, зважували... А якими важливими були для неї та її співавтора в перекладах з Гейне Максима Славинського поради й зауваження Михайла Драгоманова!..

Показовою в цьому контексті є і робота Володимира Самійленка над перекладами з Беранже і те, як Самійленко зі Старицьким працювали з уже готовим перекладом і французьким оригіналом, про що розповідала Людмила Старицька.

У ті дні, коли матері немає поруч, Лариса Косач з радістю повідомлятиме її листовно про новини „Плеяди”, завжди вбачаючи в ній спільника й однодумця. Таким однодумцем стає для неї і Михайло Драгоманов. Не тільки розповідає йому про „Плеяду”, радиться й прислухається до зауважень, але й, здійснивши на початку 1890 р. переклад, точніше переспів (чим, до речі, вславилась Леся Українка – у своїх майстерно виконаних роботах часом перевершувала першотвір, узятий за основу) з французької „Сіроми” Віктора Гюго, зазначила над текстом: „Посвята моємулюбому і вельмишановному дядькові Михайлові”.

М. П. Драгоманов справді став духовним батьком „Плеяди”, хоч і не мав змоги жодного разу бути присутнім на засіданнях гуртка: «Наша громадка, так звана „література” („невеличка, але чесна”), просила мене, щоб я, побачивши Вас, передала Вам заявлення широкій поваги і симпатії від неї та запевнила Вас, що ми завжди стоятимем по Вашій стороні, незважаючи на всю брехню та поклеп, який здіймається проти Вас між деякими „українофілами”» [34, X, 85–86], – писала Леся Українка до М. П. Драгоманова 17 березня 1891 року з Відня.

Грунтовні і разом з тим людяні уроки „Плеяди” давали надзвичайний за силою творчого „вибуху” ефект. Показовий у

цьому приклад Івана Стешенка, про якого Леся Українка досить критично згадує в листі до Михайла Драгоманова від 17 квітня 1894 року з Києва: „Ви питали колись про Сердешного [псевдонім І. Стешенка – *А. Д.*], се дуже молодий хлопець (20 л[іт]) [Лесі Українці на той час ішов 24-й рік – *А. Д.*], не конче освічений і дуже погано вихований, до того ж, під міцною правдяньською ферулою – що з нього хотіти? Врешті, він, може, ще вилюдніє, як підросте” [34, X, 231]. І він дійсно „підріс” і „вилюднів”. Документи з архіву родини Старицьких зберігають немало важливих свідчень щодо цього. Наприклад, у машинописному варіанті роботи „До біографії І. Стешенка” можна прочитати, зокрема, таке: «Познайомившись з літературними українськими гуртками в Києві, І[ван] М[атвійович] приймає в них жваву участь. Тоді саме заклався гурток так званої „всесвітньої літератури”. Гурток цей склався з Старицьких, О[лени] Пчілки, Лесі Українки, Тимченка, Вол[одимира] Самійленка, Славинського, Боровика, О. Черняхівського й ин[ших]. Завдання гуртка були: переклади всесвітньої літератури на українську мову. І[ван] М[атвійович] одразу стає найенергійнішим членом цього гуртка. Наслідком його праці в цьому гуртку з’являється переклад „Орлеанської Діви” Шіллера. Останній І[ван] М[атвійович] зробив за редакцією М. П. Старицького.[...] З 1894 року І[ван] М[атвійович] близько зійшовся з родинами Старицьких, Лисенків, Косачів. Молодь цих родин навіть розважалас[ь] на „літературному” ґрунті. Дуже розповсюджена тоді була „гра в конкурс”. Це давалося яке небудь слово, на його писався всіма присутніми якийсь літературний твір; далі обирали жюрі, яке п[ри]суджувало премії. Пригадується, такими словами-темами були: ні[ко]ли, на віщо, куди, нема і інші. За цієї іграшки вийшла низка оповідань, де-які з них були не малої літературної вартости. За [од]не з таких оповідань одержав І[ван] М[атвійович] першу нагороду» [20, арк. 3–4]. Про подальшу висхідну таланту й трагізм фіналу життя Івана Стешенка неодноразово в оригінальних наукових та художньо-

документальних дослідженнях розповідав Юрій Хорунжий [57; 58].

„Плеяда” ставала для кожного з учасників ще одним українським університетом. Отже, наприклад, плеядівець Максим Славинський закінчив тих університетів *не мені як три*, бо не тільки два – один за одним успішно подолані факультети Київського університету Св. Володимира (1895 року він закінчив юридичний та історико-філологічний факультети) були у нього позаду, а ще й „Плеяда”. То як же нелегко було йому встигнути вчасно зробити переклади з Генріха Гейне, що він врешті таки зробив достатньо успішно й у декількох виданнях. А його *конгеніальний*, за визначенням фахівців перекладацької справи, варіант перекладу вірша „Коли розлучаються двоє”, покладений на музику Миколою Лисенком, удостоївся високої честі – стати українською народною піснею, улюбленою для багатьох поколінь українців.

До речі, в часи навчання в університеті Максим Славинський був учасником знаменитого хору Лисенка. Хор здебільшого складався зі студентів, які постійно відвідували оселю Лисенків, серед них було й немало плеядівців, він, безперечно, також формував ці особистості. Назавжди запам’ятовувалися ними репетиції в домівці маестро й в університетському ботанічному саду, концерти й гастролі по Україні.

Диплом плеядівця Феофана Пашкевича (який, до речі, вивчив свого часу сім мов) про закінчення ним Варшавського університету (туди він перевівся з Київського в один період з переїздом Михайла Косача до Дерпта, – можливо, й причини були одні) зберігається сьогодні в названому університеті як диплом одного з найкращих його випускників.

У „Плеяді” з людьми відбувалось те, що Леся Українка називала „своїм життям до себе дорівнятись” (слова Мавки з „Лісової пісні”).

„Плеяда” цікава саме тим, що вона збуджувала в людях глибоко приховані в них інтелектуальні сили, давала наснагу й гідний відбиток на все подальше життя, природно приводила до

праці на українську культуру, до боротьби за українську державність, вінчала академічними титулами й професорськими званнями й, на жаль, часто цілком природно (така вже наша гірка історія) кидала їх у пекло концтаборів... Адже в „Плеяді”, в родинях Лисенків, Косачів, Старицьких вони побачили, відчули серцем те, заради чого і чим потрібно жити і творити, заради чого не жаль навіть вмерти: „...я українець. І, як Вам те відомо, українець не тільки через те, що в серці України вродився, а й через те, що нічим іншим і не хочу бути...” [21],– оспівдувався плеядівець Максим Славинський.

«На „Літ[ературу]”, як я вже писала, ходила я сама. Там було багато людей (до 20-ти), обговорювали *modus* діяльності на сей рік, визначили роботу для популярної літерат[ури] тощо, врешті я тобі розкажу, як прийдеш» [34, X, 176]. „Плеяда” дарує радість, любов, натхнення: „Уліті мої остатнього часу льотом летіли...” [34, X, 185]. Поступово „Плеяда” стає справжньою школою виховання талантів: „Ви ж не забувайте,– зауважить Леся Українка 23 січня 1895 року в листі до Михайла Павлика з Софії,– що я тут учуся, отже, більше читаю й слухаю, ніж пишу. Біда наших українських писателів у тому, що вони більше пишуть, ніж читають, а як і читають, то все більш своє, не хотілось би з них приклад брати” [34, X, 275]. У тому своєму листі вона ще раз підкреслює те, що є прибічником широкої, європейської освіченості, те, чого вчив молодих своїх послідовників Михайло Драгоманов, те, до чого прагнули вони в „Плеяді”. «Я скінчила „Давню казку” (поет і лицар), прочитала її в „Плеяді” з певним тріумфом, найбільш всіх вона сподобалась паничеві Липському, се мені приємно, бо все-таки він людина, вихована на європейській літературі, і патріотичної поблажливості у нього нема» [34, X, 185],– писала Лариса Косач до брата Михайла 12 грудня 1893 року, сповіщаючи йому про найвищу, найвагомішу для неї оцінку її праці.

У ці роки вони з сестрою Ольгою та подругою Людмилою Старицькою спрагло й ґрунтовно вчилися. Пізніше Людмила досить критично (зважимося їй тут не повірити, бо ж добре

знаємо занадто скромну самооцінку письменниці й громадської діячки) розповідала про ті свої успіхи й набутки, однак стверджуючи, що – на протигагу їй – Лариса Косач дуже добре засвоїла тоді навчальний матеріал і навіть через багато літ по тому вільно оперувала своїми знаннями. А в родині Старицьких зберігся один із зошитів Людї із вправами з англійської мови [22], на який, мабуть, варто звернути увагу й дослідникам творчого доробку Лесі Українки, заглибившись таким чином у творчу лабораторію письменниць-подруг.

Отож, „Плеяда” стала для цих молодих людей життєвою школою й освітнім університетом, а ще великою, цікавою й непростою сім’єю, без якої вони вже не могли жити: «От на сім тижні знов їду в Київ, але вже на сьому буде кінець до якого часу, бо буду там сидіти цілу зиму. Будем ми там удвох з Олесею [сестрою Ольгою – А. Д.] дальшої науки здобувати та в Києві Парнас оснoвувати при допоміжї „Плеяди”» [34, X, 172].

1903 року плеядівець Максим Славинський напише до Олени Пчілки: „Можна з Вами не згоджуватись в усіх думках, можна, навіть, боротись з Вашим світоглядом, але не можна не шанувати Вас за той священний вогонь любові до рідного краю й народу, що завше горів в Вас, горить і досі. І більше скажу: зустрівшись з Вами, не можна не запалитись од Вас тим вогнем, не принести з собою у дальше життя своє хоть маленьку його іскру” [23].

Вони радо прилучались до цих людей, яких в листах Лесі Українки названо „великою літературою”, знайшли там підтримку і розуміння, зрослися з ними, як єдине ціле, незважаючи на те, чи стали вони справді родичами, як Іван Стешенко, чи тільки духовними дітьми, як Максим Славинський. Можливо, у цьому ключ до розуміння всього наступного життєвого шляху цих людей, їхнього вибору – героїчного й трагічного.

Самостійність мислення й діяння, закладені Оленою Пчілкою та Петром Косачем у своїх дітей ще з ранніх літ, посіяні Михайлом Старицьким та Миколою Лисенком у душах власних дітей, виплекані роками, заохочені батьками в буденній праці

самотворення особистостей, дали вже в кінці 80-х – на початку 90-х років XIX століття буйний цвіт у роботі молодих Косачів і Старицьких у „Плеяді”, навчаючи тим світлим прикладом інших молодих до самостійності поглядів, дій, творчих планів.

УРОКИ „ПЛЕЯДИ”

„Плеяда” – унікальне явище української культури другої половини XIX ст., своєрідний нащадок, якісно новий етап стосовно „Громад”, драгомановських гуртків, які перед тим і одночасно з ним діяли в Україні. Він був по суті однією з небагатьох спроб творчої організації в українському літературному процесі тієї доби, мав широку й глибоко оригінальну програму дій у найрізноманітніших галузях. Мав гідних працівників, що з доброї волі виконували необхідні роботи, мав добрі наслідки трудів своїх, які досить широко висвітлені у періодиці та окремих виданнях, підготовлених учасниками гуртка у ті й пізніші роки. Плани „Плеяди” далеко не завжди, на жаль, були зреалізовані до кінця, зважаючи на обставини тогочасного суспільства і кожної з цих особистостей. Оригінальні роботи плеядівців частково збережені у державних та приватних архівах.

Гурток „Плеяда” надзвичайно цікавий тим, що приходили на його засідання звичайні студенти та гімназисти. У багатогранній праці, у спільних пошуках, творчих і суспільних, вони духовно збагачувалися і ставали прекрасними спеціалістами своєї справи. Ставали письменниками і вченими, людьми часто зі світовим ім'ям, як, наприклад, Заболотний, Черняхівський, Леся Українка.

Робота учасників гуртка „Плеяда” вимагає подальшого всебічного, глибинного вивчення, гідна всілякого наслідування і в наш час, коли справді виникає чи й не менша потреба самоініціативної плідної творчої праці на ниві української культури, науки, освіти, коли ми стали перед цілим рядом тяжких проблем виховання молоді в сім'ї, в наших школах, технікумах, ПТУ, коли необхідне виникнення саме *внутрішньої потреби людини в такій самостійній, самоініціативній праці*, в устремліннях кожного зокрема, коли нам сьогодні так потрібні

нові Олени Пчілки й Миколи Лисенки, Євгени Чикаленки й Володимир Науменки, Михайли Старицькі й Івани Франки, Івани Стешенки та Лесі Українки. Необхідним є формування нової національної інтелектуальної еліти, гідної великого європейського народу.

Для Лесі Українки „Плеяда” стала своєрідним університетом, якого вона не мала можливості закінчити офіційно і долала самотужки, одержавши первинну освіту у сім’ї під вмілою опікою батьків, дядька Михайла Драгоманова, приватних учителів – кращих студентів Київського університету. А для її мистецьких побратимів „Плеяда” була і школою, й небаченим досі українським університетом, і творчою майстернею. Була сім’єю, Україною, майбутнім, де, гідно продовжуючи традиції „Старої громади”, вони намагалися підтримати унікальний вогонь національного духу, про який так влучно колись сказав Павло Житецький, батько плеядівця: „[...] не треба угащати духа, котрий жив і живе в народі нашому. Се той самий дух демократичної свободи, котрий розвалив монархію польську за те, що вона не дозволяла народові нашому бути тим, чим він хотів бути в своєму соціальному існуванні, за те, що вона усилювалась переробити український народ наш в якийсь інший народ”. Тепер інша монархія силкується переробляти нас, але й її спіткає така сама історична доля. Бо „сей то дух і єсть народно-національна сила, котру мусимо ми розвивати, не цураючись лучших традицій минулого історичного життя нашого, не цураючись досвіду європейської науки і політики, мусимо розвивати його, як не бажаємо потонути в безбережному морі, як не бажаємо перевернутись в стихію без вида і образа. Я б нічого не міг сказати проти сього стихійного биття, якби народ наш не мав свого типічного образа, здобутого ним в довгі часи його історичного існування, якби не мав він своєї рідної землі, политої кров’ю і потом його” [55, 279].

Джерела та література

-
1. Білокінь С. Из родини велетнів (Людмила Старицька-Черняхівська) // Укр. мова і літ. в шк.– 1989.– № 1.– С. 20–23.
  2. Бойко Ю. Вибрані праці.– К.: Медиком, 1992.
  3. Болабольшенко А. Три долі.– К.: Літопис, 1999.– С. 73–84.
  4. Гунчак Т. Україна: Перша половина ХХ століття.– К.: Либідь, 1993.
  5. Диба А. Діяльність студентів Київського університету Святого Володимира у гуртку „Плеяда” // Літературознавчі студії: Зб. наук. пр. Вип. 11.– К.: Вид. дім Д. Бураго.– 2004.– С. 126–130.
  6. Диба А. Батько: До біографії Петра Косача // Українська мова та літ.– 1997.– № 6.– С. 4–5.
  7. Диба А. Народжена в Тетянин день Наталя // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині: Матеріали ХІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю магдебурзького права. м. Ковель 23–24 жовтня 2003 р.: Зб. наук. пр. Ч. І.– Луцьк: Надстир'я, 2003.– С. 158–162.
  8. Диба А. Нові імена української „Плеяди”: Виступ на науковому семінарі у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки, червень 2006 р.– Рукопис.
  9. Диба А. Олена Пчілка в українській „Плеяді” // Вічні берегині України: Наукові праці й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130-річчя від дня народження Лесі Українки.– Новоград-Волинський: НОВОград, 2001.– С. 53–57.
  10. Диба А. Пан Максим з містечка Ставище. Публікація статті Максима Славинського „Шевченко й Біблія” // Наша віра.– 1999.– Травень.– № 5 (133).– С. 6–7.
  11. Диба А. Приязнь, яка пододала смерть. Лариса Косач і Людмила Старицька: Сторінки дружби // Твоєму йменню вічно пломеніти: Матеріали наук. конф. до 125-річчя від дня народження Лесі Українки (м. Новоград-Волинський, 24 лютого 1996).– Новоград-Волинський, 1997.– С. 67–69.
  12. Диба А. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів.– К.: Основні цінності, 2003.– С. 97–135.
  13. Диба А. Українці Свого Дому: Шляхами пошуку національного, соціального і духовного ідеалу для себе та Батьківщини: Виступ на науковому семінарі у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки, червень 2006 р.– Рукопис.

14. Ільєнко І. В пазурах у двоглавого: Українство під царським гнітом (1654–1917).– К.: ТОВ „РИФ”, 1998.
15. Зленко Г. З полону літ: Літературно-критичні нариси.– К.: Рад. письмен., 1989.
16. Зленко Г. Леся Українка в Одесі: [Бібліогр. покажч.] / ОДНБ ім. О. М. Горького; Співупоряд. Є. Ф. Ткаченко.– О., 1981.
17. Зленко Г. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів одеської „Просвіти” 1905–1909 років.– О.: Астропринт, 2005.
18. Зленко Г. Про оточення Лесі Українки в Одесі // Радянське літературознавство.– 1977.– № 12.– С. 65–69.
19. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. Фонд 2 (Лесі Українки), од. зб. № 92, арк. 1.
20. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. Фонд 15 (Михайла Старицького), од. зб. № 348.
21. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. Фонд 28 (Олени Пчілки), од. зб. № 1382.
22. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. Фонд 15 (Михайла Старицького), од. зб. № 225.
23. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України. Відділ рукописних фондів і текстології. Фонд 28 (Олени Пчілки), од. зб. № 1383.
24. Isakov S. Професор Хельсинського університета К. И. Арабаджин. Очерк жизни и деятельности // *Studia Slavica Finlandensia* / Т. IV. Reprint.– Helsinki.– 1987.– С. 68–112.
25. Исаков С. Сквозь годы и расстояния.– Таллин: Ээсти раамат, 1969.
26. Кабан С. Ще один штрих // Україна.– 1973.– № 15.– С. 12.
27. Калита В. Данило Заболотний.– К.: Молодь, 1981.
28. Кононенко М. Хвилі / Упоряд. та автор передм. В. Погребе-нник.– К.: Смолоскип, 1994.
29. Коновець О. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша половина XX ст.).– К.: Хрещатик, 1992.
30. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчости.– Нью-Йорк, 1970.

-
31. Костенко А. Леся Українка.– К.: Молодь, 1971.
  32. Костенко А. Леся Українка.– К.: Дніпро, 1985.
  33. Українка Леся. Документи і матеріали. 1871–1970.– К.: Наук. думка, 1971.
  34. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– К.: Наук. думка, 1975–1979.
  35. Мазур Л. Ідеаліст матеріалізму // Гельвецій Клод Адріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання.– К.: Основи, 1994.– С. 7–19.
  36. Максим'юк Т. „Одесика персоналія” // Муза (Одеса).– 1992.– 31 січ.– С. 6.
  37. Мірошніченко Л. „Людина людині – совість” (Максим Славинський про Лесю Українку) // Український альманах 2001.– Варшава: Об'єднання українців у Польщі.– С. 185–188. Публікація: Славинський Максим. Леся Українка.– С. 189–190.
  38. Мірошніченко Л. Свята святих її душі // Україна. Наука і культура: Щорічник.– Вип. 30.– 1999.– С. 241–246. Публікація спогадів О. Є. Судовщикової-Косач „Хаос”.– С. 246–255.
  39. Міщенко Л. Леся Українка. – К.: Рад. шк.– 1986.
  40. Міщенко Л. Літературне оточення Лесі Українки // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження.– К., 1960.– С. 272–294.
  41. Мошинский И. (Юзеф Конарский). На путях к первому съезду РСДРП.– М., 1928.
  42. Одарченко П. Леся Українка.– К.: Вид-во М. П. Коць, 1994.
  43. Одарченко П. Українська література: Зб. вибр. ст.– К.: Смолоскип, 1995.
  44. Пицьк Н. Даниил Кириллович Заболотный.– М.: Наука, 1988.
  45. Погребенник В. Поезія Лесі Українки в контексті учасниць „Плеяди” // Тези наук. читань „Родина Косачів на історико-культурному тлі XIX–XX ст.”.– К., 1995.
  46. Пчілка Олена. Михайло Петрович Старицький. Переднє слово „З неодаквітної оазис” Івана Ільєнка // Київ.– 1991.– № 12.– С.119–124.
  47. П'ядик Ю. Фотографія з багатьма невідомими // Вітчизна.– 1989.– № 2.– С. 194–205.
  48. Самійленко В. Спогади та автобіографічні замітки // Самійленко В. Твори: В 2 т.– К.: Держ. вид-во худ. літ.– 1958.– Т. 2.– С. 389–412.
  49. Славинський М. Заховаю в серці Україну.– К.: Юніверс, 2002.
  50. Спогади про Лесю Українку.– К.: Дніпро, 1971.

51. Ставицький О. Леся Українка: Етапи творчого шляху.– К.: Дніпро, 1970.
52. Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко: Пам'яті товариша. Хорунжий Ю. Невідомий твір // Вітчизна.– 1992.– № 7–8.– С. 133–146. Передмова.– С. 132–133.
53. Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вст. ст., упоряд. та прим. Ю. М. Хорунжого.– К.: Наук. думка, 2000.
54. Третяченко Т. Художня проза Лесі Українки: Творча історія.– К.: Наук. думка, 1983.
55. Чередниченко Д. Павло Чубинський.– К.: Вид. дім „Альтернативи”, 2005.
56. Хорунжий Ю., Ісаков С. Серце, яке жадало дії: Розвідка про Михайла Косача // Вітчизна.– 1984.– № 8.– С. 177–185.
57. Хорунжий Ю. Олександр Черняхівський // Зона.– 1999.– № 14.– С. 12–29.
58. Хорунжий Ю. Мужі чину: Історичні парсуни.– К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2005.
59. Хорунжий Ю. Шляхетні українки: Есеї-парсуни.– К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2003.

Dyba A. “The Ukrainian Pleyada, the Best and Most Talented Child of the Old (Kyiv) Hromada”.

A literary-artistic circle “Pleyada”, that functioned in Kyiv since 1889 up to the second half of the 1890-s is a unique phenomenon of the Ukrainian culture of the second half of the 20th century, an original offspring and cardinally new stage in reference to “Hromads”, the Dragomanov circles, that functioned in Ukraine simultaneously and before. It was one of the rare attempts of the artistic organization in the Ukrainian literary process of the epoqe. It had a comprehensive and deeply original program and functioned in various spheres.

Key words: Pleyada, the Old Hromada, World’s famous literary creations, The Fellowship of the Taras followers, literary contests, publishing activity.